

МЕТОДОЛОГІЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ПРОФЕСІЙНОЇ СПРЯМОВАНОСТІ ОСОБИСТОСТІ МАЙБУТЬОГО ВЧИТЕЛЯ

У статті схарактеризовано сучасний етап розвитку педагогічної науки, впровадження у практику навчання і виховання результатів наукових досліджень, вирішення комплексу методологічних проблем, пов'язаних з формуванням професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Ключові слова: методологія, концепція, метод, підхід, особистість, спрямованість.

В статье охарактеризован современный этап развития педагогической науки, внедрение в практику обучения и воспитания результатов научных исследований, решение комплекса методологических проблем, связанных с формированием профессиональной направленности личности будущего учителя.

Ключевые слова: методология, концепция, метод, подход, личность, направленность.

The modern stage of the development of the pedagogics is characterized by incultation in practice of teaching the results of the scientific researches and by solving the whole complex of the methodological problems connecting with formation of the future teachers' professional trend.

Key words: methodology, conception, approach, method trend, personality.

Постановка проблеми. Актуальність методологічної проблематики в педагогіці визначається, по-перше, завданнями подальшого розвитку навчально-виховної системи, виховання молоді; по-друге, рівнем розвитку педагогічного знання. При цьому успіх будь-якого психолого-педагогічного дослідження залежить від застосування загальних і конкретно-наукових підходів і принципів, що складають зміст загальнонаукової та спеціальної (психолого-педагогічної) методології. Ці підходи і принципи є основою методологічної культури майбутнього вчителя. Серед педагогічних понять «методологія» є одним з багатозначних, а іноді і суперечливих.

Поняття методології в широкому сенсі використовується перш за все в загальній методології наук. У цьому випадку це поняття означає філософську вихідну позицію наукового пізнання, яка є загальною для усіх наукових дисциплін. На філософському рівні методологію трактують як систему принципів і способів організації, побудо-

ви теоретичної і практичної діяльності, а також як вчення про цю систему. Методологія – метанаукове дослідження, спрямоване не на об'єкт, а на знання про об'єкт, тобто на методи і засоби, за допомогою яких здобувається це знання. Поняття методології у вужчому значенні слова В. Штофф визначив як «методологію науки, що являє собою теорію наукового пізнання і покликана зрозуміти загальні і специфічні особливості наукового пізнання як складного діалектичного процесу, що здійснюється в різноманітних і взаємопов'язаних формах за допомогою протилежних діалектичних методів, що доповнюють один одного» [8, с. 19]. Інтенсивний розвиток науки, нові наукові відкриття, зміна багатьох теоретичних положень потребує узагальнення на основі філософського підходу. Загальна наукова атмосфера, яка опосередкована філософією, відіграє значну роль й у розвитку педагогіки. Тому для успішного розвитку педагогіки як наукової дисципліни дуже важливо зрозуміти сутність взаємозв'язку філософії з іншими спеціальними науками (природничими і суспільними). Зв'язок філософії і спеціальних наук досить специфічний. Філософія має коріння в науковому пізнанні, і саме філософські уявлення про світ виникають перш за все на основі загальних понять найрозвиненіших наукових дисциплін. І навпаки, філософія впливає на науку своїми онтологічними, гносеологічними і методологічними принципами. З огляду на це розглянемо сучасне загальне визначення методології в енциклопедичних і філософських словниках.

У Великому енциклопедичному словнику «методологія (від грец. *methodos* – метод і *logos* – поняття, учення) – вчення про структуру, логічну організацію, методи і засоби діяльності». Разом з цим методологія науки визначається як «вчення про принципи побудови, форми і способи наукового пізнання» [1, с. 724].

У філософському енциклопедичному словнику термін «методологія» трактується як «система принципів і способів організації та побудови теоретичної і практичної діяльності, а також вчення про цю систему» [7, с. 359]. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови поданий узагальнений варіант визначення: «Методологія – вчення про науковий метод пізнання й перетворення світу і його філософська теоретична основа; сукупність методів дослідження, що застосовується в науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання» [2, с. 664].

Сьогодні важливого значення набувають питання про статус, функції, проблематику методології педагогіки, співвідношення методологічних і теоретичних проблем педагогіки, структуру і взаємо-

дію її основних структурних елементів, класифікацію, способи взаємодії методів і прийомів дослідження, основні принципи побудови і розвиток педагогічної теорії.

Аналіз актуальних досліджень. Одна з найактуальніших сучасних тенденцій – гуманізація освіти, що орієнтує педагогічні теорії на систему гуманістичних поглядів, змінює підходи та цілі, зміст, методи навчання і виховання. Головним завданням освіти, зорієнтованої на майбутнього фахівця, є допомога у становленні його особистості як суб'єкта навчальної, професійної діяльності і життєдіяльності загалом. Науковці (К. Абульханова-Славська, В. Зінченко, Є. Климов, О. Леонтьєв, В. Петровський, І. Якиманська та ін.) наголошують, що адекватні уявлення людини про себе, інших людей, психологічні особливості міжособистісних стосунків, – усе це важливі фактори формування професійної спрямованості особистості майбутнього фахівця.

Питання взаємопов'язаності загальної методології науки і методології педагогіки розглядалися у 70 – 80-х рр. на засіданнях Всесоюзного методологічного семінару з проблеми «Методологічні основи побудови педагогічної теорії», де з доповідями виступали науковці А. Арсен'єв, М. Данилов, Б. Кедров, Ф. Корольов, В. Гмурман, Л. Буєва, А. Измайлов, Т. Ільїна, В. Краєвський, А. Кочетов, Б. Битинас, Г. Александров, М. Алексєєв, М. Скаткін, Ю. Шаров, Г. Щукіна та ін. Аналіз процесів виховання, розвитку і формування особистості підростаючого покоління дозволив учасникам семінару визначити, що суть методології педагогіки – це виявлення діалектики реального процесу виховання і навчання молоді й умов її правильного відображення в теорії педагогіки.

Мета статті – розкрити актуальність методологічних засад проблеми формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Виклад основного матеріалу. Актуальність методологічних проблем педагогіки зумовлена підвищенням перетворювальної ролі науки в сучасному суспільстві, інтенсивним процесом розвитку самого наукового пізнання: його диференціацією й інтеграцією, оновленням методів, взаємопроникненням наукових підходів. Слід зазначити, що основними працями, котрі розглядають систему методології педагогіки, є публікації таких авторів: М. Данилова, В. Загвязинського, В. Краєвського, Т. Ільїної, М. Скаткіна, Т. Дмитренко, М. Розова та ін.

Праці відомого педагога М. Данилова щодо визначення методології педагогіки були одними з перших. «Методологія педагогіки, –

зазначав М. Данилов, – це система знань про вихідні положення, про основу і структуру педагогічної теорії, про принципи підходу і способи здобування знань, котрі правильно відображають педагогічну дійсність, котра безперервно змінюється в умовах суспільства, яке розвивається» [6, с. 53]. Дослідник наголошував, що методологія педагогіки є основою саме такої науки, де виховання – об'єкт надзвичайної витонченості й високої відповідальності, а це пов'язано з тим, що в ньому завжди закладаються реальні сили й можливості подальшого розвитку суспільства. Аналізуючи процес навчання у школі, М. Данилов дійшов висновку, що матеріалістична діалектика як загальна наукова методологія є основою формування методології педагогіки. Педагог зазначав: «Розкриття діалектики реального процесу виховання, освіти і навчання підростаючого покоління й умов її правильного відображення в теорії – суть методології педагогіки» [6, с. 72].

Наближеним до сучасних умов розвитку педагогіки і психології є визначення В. Загвязинського: «Методологія педагогіки – це вчення про педагогічне знання, про процес його здобування, способи пояснення (створення концепцій) та практичного використання з метою перетворення або удосконалення системи навчання і виховання» [3, с. 40]. Аналіз положень, що охоплює методологія педагогіки (вчення про структуру і функції педагогічного знання; вихідні, ключові, фундаментальні педагогічні положення (теорії, концепції, гіпотези), котрі мають загальнонауковий зміст; вчення про логіку і методи педагогічного дослідження; вчення про способи застосування одержаних знань для удосконалення практики) дав можливість В. Загвязинському дійти висновку, що педагогічна методологія є вченням про вихідні (ключові) положення, структуру, функції і методи науково-педагогічного дослідження. Саме це визначає багаторівневий, ієрархічний характер методологічного знання як від філософських і загальнонаукових положень до частково-методологічних (субординація), так і від методологічних факторів унаслідок їхнього аналізу й узагальнення до методологічних принципів (координація).

Найвідоміший у російській педагогіці автор досліджень з методології В. Краєвський погоджується з визначенням методології педагогіки М. Данилова, однак зазначає, що в ньому не відображений діяльнісний аспект методології, тому до визначення М. Данилова він додає, що методологія педагогіки – це «... також система діяльності зі здобування таких знань і обґрунтування програм, логіки і методів, оцінки якості спеціально-наукових педагогічних досліджень»

[4, с. 9]. Цим доповненням В. Краєвський включає до складу методології педагогіки проблеми теорії самої педагогіки: про види педагогічних знань, зв'язки педагогіки з іншими науками (в першу чергу – з психологією), питання застосування дидактичних знань у шкільній практиці тощо. Предмет методики педагогіки науковець визначає на підставі врахування орієнтації будь-якого виду методологічної діяльності як співвідношення між педагогічною дійсністю (тобто педагогічною практикою) і її відображенням у педагогічній науці.

Наявність двох функцій методології – дескриптивної (описової), яка передбачає теоретичний опис об'єкта, і прескриптивної (нормативної), що створює орієнтири у вигляді прямих наказів до діяльності, дозволило розподілити основи методології педагогіки на теоретичний і нормативний методологічний аналіз (Е. Юдін, В. Краєвський, В. Загвязинський, І. Блауберг, В. Садовський).

Саме теоретичний (дескриптивний) методологічний аналіз охоплює сукупність знань в даній галузі явищ у структурі наукового знання, його закономірності. У нашому дослідженні реалізація такого аналізу пов'язана з ретроспективним описом становлення і розвитку проблеми спрямованості особистості в теоріях класиків світової філософії, соціології, педагогіки і психології. Отже, основним завданням дескриптивної методології можна вважати вивчення тенденцій і форм розвитку пізнання, його категорійного і понятійного складу, а також характерної для кожного конкретного етапу системи пояснень. Нормативну сторону методології В. Загвязинський трактує як вивчення загальних принципів підходу до різних об'єктів дійсності, різних класів наукових завдань та як вивчення системи загальних і часткових методів і прийомів наукового дослідження [3, с. 8]. У свою чергу Е. Юдін і В. Краєвський зазначають, що у нормативному (прескриптивному) аналізі переважають конструктивні завдання, пов'язані з розробкою рекомендацій і правил здійснення наукової діяльності [4; 9]. Мета такого методологічного аналізу – вивчення концептуальних засад педагогічної технології формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя і використання системи методів та прийомів під час експериментальної перевірки ефективності педагогічної технології.

Методологічне дослідження сутності професійної спрямованості особистості передбачає виявлення положень, що стосуються характеристики поняття «особистість», визначення змісту, структури, функцій і форм виявлення професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя, аналіз цих понять і методів дослідження. За-

безпечення даного дослідження методологічно – це застосування наявних методологічних знань з метою обґрунтування програми дослідження й оцінки його якості під час проведення або завершення.

З метою визначення місця методології в загальній системі методологічного знання такі науковці, як П. Копнін, В. Лекторський, В. Садовський, В. Швирьов, Г. Щедровицький, Е. Юдін сформулювали тези про рівні методології науки.

Найвищий рівень – філософська методологія, зміст якої складають загальні принципи пізнання і категоріальний склад науки в цілому. При цьому методологічні функції виконує вся система філософського знання. Тільки на цьому рівні визначаються історико-конкретні межі будь-якої наукової теорії, кожного методу. Саме в межах філософського рівня методології першорядне методологічне значення має світоглядна інтерпретація результату досліджень з педагогіки і психології.

Другий рівень – рівень загальнонаукових принципів і форм дослідження, який визначається змістовними загальнонауковими концепціями, що впливають на деяку сукупність фундаментальних наукових дисциплін (теоретична кібернетика, прикладна й обчислювальна математика та ін.). В. Краєвський компонентами цього рівня вважає системний і діяльнісний підходи, характеристику різних типів наукових досліджень, їхні етапи й елементи: гіпотезу, об'єкт і предмет дослідження, мету і завдання.

Наступний рівень – це конкретно-наукова методологія, тобто сукупність методів, принципів дослідження і процедур, що застосовуються в певній спеціальній науковій дисципліні, наприклад, у педагогіці. При цьому методологія спеціальної науки охоплює як проблеми, що є специфічними для наукового пізнання в даній галузі (наприклад, співвідношення педагогіки і психології), так і питання попередніх рівнів (наприклад, системного підходу або моделювання до їхнього застосування у педагогіці).

Четвертий рівень методології (технологічний) становить методика і техніка дослідження – це набір процедур, що забезпечують отримання одностайного й вірогідного емпіричного матеріалу і його первинну обробку. На цьому рівні, як зазначає Е. Юдін, дослідник має справу з високоспеціалізованим методологічним знанням, яке має виражений нормативний характер [9, с. 44].

Саме на філософському рівні методології нашого дослідження формування спрямованості особистості розглядаються такі важливі аспекти, як положення діалектичного матеріалізму, котрі обумовлю-

ють взаємозв'язок явищ, закони і закономірності логіки, філософські аспекти понять «індивідуум» і «особистість», роль теорії і практики у процесі людського пізнання, положення різних філософських течій про особистість, її становлення і розвиток.

Компонентами рівня, що визначається як ґрунтування на загальнонаукових принципах дослідження формування професійної спрямованості особистості, вважаємо системний і особистісно-діяльнісний підходи. Відомо, що у процесі наукового пізнання об'єктів сучасної освіти слід ґрунтуватися на різних підходах, принципах і методах, вибудовувати адекватний предметові і завданням свій понятійно-термінологічний апарат. У кінці ХХ – на початку ХХІ ст. педагоги-дослідники використовували змістовно-цільовий і ціннісно-значеннєвий аспекти методологічних орієнтирів. Сьогодні в наукових дослідженнях педагоги ґрунтуються на гуманістичному, діяльнісному й особистісному, аксіологічному і культурологічному, антропологічному й анропосоціальному, цілісному, системному і комплексному, парадигмальному, цивілізаційному, герменевтичному, рефлексивному, синергетичному та інших підходах. У кожному з них закладена фундаментальна ідея в контексті пізнання і перетворення об'єкта педагогічної реальності. Для розвитку педагогічної науки та практики актуальними залишаються загальнометодологічні і предметно-наукові підходи та принципи, в кожному з яких відчувається об'єктивна потреба. Слід обирати такі методологічні підходи і концептуальні стратегії, керуючись якими можна пояснити, описати і прогнозувати тенденції або напрями суттєвих змін такого педагогічного об'єкта, як професійна спрямованість особистості.

Конкретно-наукова методологія визначає методи і принципи дослідження формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя за допомогою аксіологічного, культурологічного і компетентнісного підходів. У межах цього рівня розглядаються також поняття загальнонаукової методології, які дозволяють вивчити не тільки міжособистісні стосунки, але й зв'язки особистості і навколишнього середовища. Науковець-педагог В. Лозова, аналізуючи методологічні основи стратегічних питань сучасної дидактики, наголошує на важливості реалізації у процесі організації навчання таких підходів: гуманістичного, аксіологічного, особистісного, діяльнісного, ресурсного, синергетичного, системного і компетентнісного. З огляду на це до дисциплінарної методології (дидактики) і методології міждисциплінарних досліджень належить сучасна педагогічна концепція навчання і виховання, яка має гуманістичний

характер, тобто здійснення освіти в контексті світової і національної культур. При цьому важливу роль відіграють принципи і положення психології, соціології, психологічної і педагогічної аксіології. Методологія є рефлексією щодо спрямованості особистості на діяльність майбутнього вчителя і вона має на меті не тільки раціоналізацію діяльності, але й виявлення її особистісних мотивів, моральних і ціннісних регулятивів. Отже, сама діяльність майбутнього вчителя щодо одержання і використання знань є не породженням тільки суто інтелекту, а реалізацією всіх духовних, особистісних сил людини. Важливу роль відіграють методологічні орієнтири, цінність яких полягає в тому, що вони:

– науково обґрунтовують постановку проблеми педагогічного дослідження вибору методів і способів її вирішення, визначення меж аналізу результатів дослідження і пошуку критеріїв їхньої об'єктивної оцінки;

– обумовлюють саморегуляцію наукової діяльності у процесі розробки концепції і побудови програми дослідно-експериментальної роботи;

– слугують базисом для побудови моделі і систематизації різних виявів певного виду педагогічної реальності.

Підґрунтям для систематизації методологічних орієнтирів під час дослідження формування професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя є структурні елементи педагогічного наукознання – історія, методологія і теорія педагогіки. Методологічні орієнтири передбачають розробку аспектів різних підходів до дослідження професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Окреслені у статті методологічні орієнтири передбачають розробку аспектів різних підходів до дослідження професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя. Подальший розгляд підходів як методологічних засад нашого дослідження дозволить проаналізувати аспекти, котрі стосуються, по-перше, особистості і її розвитку, по-друге, спрямованості особистості, по-третє, професійної спрямованості особистості майбутнього вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большой энциклопедический словарь. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: «Большая Российская энциклопедия»; СПб.: «Норинт», 2001. – 1456 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2009. – 1736 с.
3. *Загвязинский В.И.* Методология и методика дидактического исследования / В.И. Загвязинский. – М.: Педагогика, 1982. – 160 с.

4. Краевский В.В. Методология педагогики: прошлое и настоящее / В.В. Краевский // Педагогика. — 2002. — №1. — С. 3 — 10.
5. Новиков А.М. Методология образования. — 2-е изд. — М.: «Эгвес», 2006. — 488 с.
6. Проблемы методологии педагогики и методики исследований / Под ред. М.А. Данилова и Н.И. Болдырева. — М.: Педагогика, 1971. — 352 с.
7. Философский энциклопедический словарь. / Редкол.: С.С. Аверинцев, Э.А. Араб-Оглы, Л.Ф. Ильичев и др. — 2-е изд. — М.: «Советская энциклопедия», 1989. — 815 с.
8. Штофф В.А. Проблемы методологии научного познания: Монография. — М.: Высш. школа, 1978. — 269 с.
9. Юдин Э.Г. Системный подход и принципы деятельности: Методологические проблемы современной науки / Э.Г. Юдин. — М.: Изд-во «Наука», 1978. — 391 с.